

Olika sätt att sjunga Psaltaren

av Sören Bolander

Kyrkan visste vad psalmisten visste: musiken lovsjunger Gud. Tonkonsten är minst lika ägnad att prisa honom som kyrkobyggnaden och all dess dekor; den är kyrkans förnämsta prydnad.

Igor Stravinskij

Den sjungande Maria

Timmermannen Josef vaktar
barnets bädd i krubbans halm.
Och Maria nynnarsakta
för sin son kung Davids psalm.
Djurens blanka ögon ser
undret som i natten sker. *Sv ps 129:3.*

Bilden av den *Psalm*-sjungande Maria är unik bland psalmbokens julsånger. Eva Norberg har tagit sig friheter i förhållande till Cecil Frances Alexanders engelska original. Hon tecknar bilden av en Maria som nynnarsjunger en Psaltarpsalm för sin förstfödde i krubban (kanske Ps 45: "Skönast är du bland människor...").

Författarfantasier? Det behöver det inte vara. Psalmerna brukades av fromma judar i nytestamentlig tid som privat bön- och sångbok. (Det vet vi bl a av NT.) Att den fromma tonåringen Maria sjöng för sitt barn om

hon fick en psaltartext på sina läppar, kan vi ta för givet. När psalmerna brukades av judar i hemmiljö sjöngs de, såsom skedde i liturgin i Jerusalems tempel. Det var lika naturligt för den tidens judar som det är för oss när vi i våra hem brukar en sång ur svenska psalmboken. Visst händer det att vi läser den ibland, men det naturligaste är att sjunga!

Högtidlig läsning av heliga texter utfördes följande alltid i form av något slags kantillation på Marias och Jesu tid. När Jesus läste Jesaja i Nasarets synagoga (Lk 4:16ff) var det mer sång än tal. När han sedan utlade texten talade han förstås.

UPPSATSENS SYFTE

Det är Psalmerna som sånger som fokuseras i denna artikel, enkannerligen de olika musikaliska former och miljöer som man har gett och kan ge psaltartexter i olika tider fram till vår. Ämnet är enormt stort — ingen bibelbok har blivit mer tonsatt än Psaltaren — och att finna en lämplig begränsning av ämnet har faktiskt varit svårt.

Artikeln innehåll skulle kunna uttryckas som i en uppsatsrubrik i den nyligen utgivna En bok om psaltaren (Libris 1996): Kyrkans musikaliska samtal med Gud. Formuleringen är på många sätt lycklig genom att den på en gång uttrycker psalmernas karaktär av sång, bön och budskap. Författarens, musikpedagogen Inger Truedsson, perspektiv på ämnet har dock varit rätt begränsat. I denna artikel vidgar jag det till att gälla inte bara kyrkans utan också judendomens och konstmusikernas dialog med Gud genom Psalmerna. Truedsson förbigår av obegriplig anledning såväl judendomen som konstmusiken, liksom också psaltarsångens kanske viktigaste kyrkliga manifestationer i gregorianik och bysantinsk sångtradition.

Ordet *Psalm* kommer jag genomgående att skriva med stor bokstav. En av anledningarna till detta är min önskan att särskilja Psaltar-Psalmen från psalm = kyrkovisa. Kyrkorna i Norden är de enda i världen som använder ordet "psalm" som ett samlande begrepp för församlingens *gudstjänstsånger*. Bruket härstammar från mitten av 1500-talet. Hur det uppkommit vet man inte; ett förklaringsförsök finns i SOU 1985:17 Den sv. psalmboken, sid 128. Överallt annars på jorden används i alla kyrkor ordet Psalm för Psaltar-Psalm.

Psaltaren – läsebok eller sångbok?

Maria sjöng sin Psalm för Jesus. Hur umgås vi med Psalmerna?

I 1990-talets Svenska kristenhet (och inte bara där) är Psaltaren i stor utsträckning en läsebok. Det gäller åtminstone i en normal svenskkyrklig församling. När psalmerna brukas i Svenska kyrkan läses de för det mesta. I det fåtal församlingar där tidegärd förekommer växelläses psalmerna nästan alltid.

När den nya psaltaröversättningen nu (1996) presenteras i Sveriges Radios tidiga morgonandakter i P1 läses psalmerna (f ö mycket väl av skådespelare).

I en tidningsartikel (Sv D 1990) diskuterade Lars Lindberg Psaltarens ställning i evangelieboken. Psalmerna var på väg att försvinna som predikotexter. Av 1942 års evangelieboks aderton psaltartexter återstod i 1983 års evangeliebok endast två. Lindbergs diskussion i artikeln gällde enbart Psaltaren som textbok. Att det minskade antalet psaltartexter i evangelieboken faktiskt hade att göra med kyrkomötets vilja ge rum åt Psaltaren som sångbok i gudstjänsten, kommenterade han inte.

Medvetandet om Psaltaren som Psalmbok har dock vuxit avsevärt under de sista decennierna i Svenska kyrkan och de sjungs nu mer i söndagsgudstjänsten, oftast i växelsång mellan kör och församling.

Av tradition har Psaltaren brukats mest inom tidegärdens ram. Den officiella svenska kyrkan har dock inte gjort större ansträngningar för att införa bruket av denna böneform i församlingarna, särskilt inte i sjungen form. Initiativen till sjungen tidegärd har kommit från icke-officiellt kyrkligt håll, inte minst genom Laurentius Petri Sällskapet (LPS).

Klostren har varit och är den ort där tidegården traditionellt brukats mest. Vissa klosterordnar torde förbli de enda platser där Psaltaren sjungs i sin helhet. I en församling kan något sådant knappast bli en målsättning. Somliga av den anglikanska kyrkans katedral- och collegeförsamlingar bildar unika undantag genom att hela Psaltaren sjungs av församlingskörerna i Matin- och Evensonggudstjänsterna enligt en psalmvalslista över två månader.

Ett flitigare bruk av Psaltaren i församlingen, inte minst som sångbok, vore naturligt. Psaltarens texter har en slitstyrka som är svår att överträffa. Som bönbok är Psaltaren djupt allmänmänsklig. Den är i hög grad ekumenisk (används i alla kyrkor och i synagogan) och den var Kristi bön- och sångbok, en synpunkt som kristna borde beakta mer.

PSALTARSÅNGENS HISTORIA I KORTHET

Templens tid (ca 1000 f Kr till 70 e Kr)

Psalmerna har tillkommit under en lång tidsperiod. Från början fanns de i mindre samlingar. Kompilationer av dessa samlingar skedde vid flera tillfällen. Cirka 200 år före Kr födelse tillkom den Psaltare vi har i dag. Den fromma indelningen i fem böcker har skett med de fem Moseböckerna som förbild. Författarna var tempelpräster och profeter (Egnell).

Psalmernas hemort har huvudsakligen varit den israelitiska tempelgudstjänsten. Psaltaren var till stor del en liturgisk sångbok.

I GT:s historieverk omtalas ofta Israels barns lovsång i Herrens hus, först i uppenbarelsetältets tabernakel och sedan i Salomos tempel.

Den dag då arken fördes till Jerusalem beskrivs i 2 Sam 6:5:

Och David och hela Israels hus fröjdade sig inför Herren med alla slags instrument av cypressträ, med harpor, psaltare, pukor, skallror och cymbaler.

Med uttrycket "Israels hus fröjdade sig inför Herren" menas med stor sannolikhet sång av Davids Psalmer till de instrument som uppräknas här — enbart instrumentalmusik var ovanligt på denna tid.

Förbundsarkens införande i det nybyggda templet och den efterföljande tempelinvigningen får festliga skildringar i 2 Krön 5:11ff resp 2 Krön 7:4cff.

Det man lägger märke till är det väldiga uppådet av sångare och instrumentalister (med bl a 120 präster blåsande trumpet!) Salomo satsade som orientalisk storfurste på grandios tempelmusik som svarade mot husets storslagna arkitektur. Musiken var praktfull och larmande.

I 2 Krön 29:25ff sjunger man vid en återinvigning av templet. Nu ljuder Psalmsången till instrumenten samtidigt som brännoffret bärs fram:

Och på samma gång som offret började, började också Herrens sång ljuda tillsammans med trumpeterna, och detta under ledning av Davids, Israels kungs, instrument. Och hela församlingen föll ned, medan sången sjöngs och trumpeterna skallade ..." v. 27-28

Psalmernas texter fanns i bokrullar som förvarades i templet, men när de klingade skedde det utan titt i "psalmböcker" — en omöjlighet på denna

tid. Alla sjöng ur minnet — att lära sig heliga texter utantill ingick i tidens fostran.

Ingen som helst tvekan kan råda om att Psaltaren var en sångbok. Själva ordet Psaltare har att göra med ett stränginstrument som användes vid psalmernas utförande. Det grekiska ordet *psalmós* är Septuagintas översättning av det hebreiska *mizmór*, som betyder sång. (*Mizmór* kommer fö av verbet *zamár*, knäppa med fingertopparna, en musikalisk term.) Det grekiska *Psaltérion* har betydelsen "sångsamling att sjungas till stränginstrument". Psalmernas rubriker innehåller också musikaliska anvisningar.

Rubrikerna är sent tillkomna och ofta dunkla till innebörden. Osäkerhet råder t ex kring den verkliga innebörden bakom det hebreiska ord som översatts "för körledaren". Anvisningen verkar överflödigt eftersom körledaren kan antas ha dirigerat sången av alla Psalmer. Se vidare Helmer Ringgren, Psaltaren del I, sid 39.

Organisatören av tempelpersonalen var kung David, som gav tunga uppgifter till sångledare, korister och instrumentalister (med femåriga utbildningar!!). Om folkets medverkan i sången sägs inte mycket i dokumenten.

Anders Ekenberg urskiljer (jfr hans "Formerna ...") flera olika former för Psaltarsång i templet under det första templets tid, former, som torde ha haft en fortsatt existens också under andra och tredje templets tid. Till de viktigaste hör:

1. *Solopsalmodi* — en ensam sångare sjöng hela psalmen, eventuellt med ackompanjerande stränginstrument.

2. *Körpsalmodi* — särskilt under det första århundradet i det första templet tycks kören ensam med instrumentalister ha haft hand om sången utan folkets medverkan.

3. *Körpsalmodi med församlingsrefräng* — de professionella körsångarna sjöng Psalmerna till olika instrument och församlingen deltog med en acklamation — ett bönerop eller en refräng. Hur ofta meningheten kom in i sången framgår sällan av själva Psalmen, fränsett Ps 136 där refrängen är utskriven efter varje vers.

Tre slags refränger kan urskiljas.

a. *Psalmen själv anger refrängen*. Formen kallas av Ekenberg för responsorisk psalmodi till skillnad från en senare form, responsorial psalmodi, som hämtar refrängen från text utanför Psalmen. Enligt Ekenberg (s 76f) finns ett 30-tal Psalmer med "refräng" i texten.

Några exempel:

Ps 8 v. 2 och 10: "Herre, vår härskare, väldigt är ditt namn över hela jorden" och Ps 24 v. 8 och 12: "Herren Sebaot är med oss, Jakobs Gud är vår borg".

b. *Psalmodi med Hallelujarefräng.* En tidig form av refräng var ropet Halleluja! eller Åmen! Halleluja! (Ps 106:48). I många fall står Halleluja i Psalmtexten men på olika ställen. I verkligheten kan ropet ha upprepats efter varje vers.

c. *Psalmodi med stor lovprisning.* I 1 Krön 16 skildras denna "mönsterpsalms" avslutande lovprisning så:

Och allt folket sade "Åmen" och en lovprisning till Herren, v 37.

A Sendrey hävdar (i sin "Musik in Alt-Israel") att de viktigaste församlingsrefrängerna var de doxologier vi finner efter Ps 41, 72, 89 och 106. I sitt nuvarande sammanhang i Psaltaren fyller de dock enbart en litterär funktion som avslutning på de fyra första "böckerna". (Därför har de inte heller tagits med t ex i psalteriet i "Tidegården — Kyrkans Dagliga Bön".)

Hur musiken lät till dessa olika former kan man bara göra sig en vag föreställning om. Några allmänt utmärkande drag för tempelmusiken var (enl Leo Rosenbluth i Sohlmans) att man kantillerade psalmerna och att kören förstärkte sången med kvart- och kvintparalleller. Det stora antalet sångare och instrumentalister måste ha givit ifrån sig ett oerhört starkt ljud som storligen imponerade på gudstjänstdeltagarna. Några estetiska synpunkter på musiken lade man säkert inte. Den var enbart funktionell.

En CD finns som gör anspråk på att ge oss en föreställning om musiken i Jerusalems tempel, *Harmonia mundi, France nr 190989*, betitlad *La Musique de la Bible Révélée, notation millénaire décryptée par Suzanne Haik Vantoura*.

Sångarna sjunger på hebreiska. Flera inslag av solopsalmodi till harpliknande ackompanjemang i en improviserande stil som påminner om synagogal sång; mera kraftfulla körnummer med sträng- och blåsinstrument.

Det allmänna intrycket är att musiken är för vacker för att ge en mera genuin föreställning om verkligheten...

Synagogan (500 f Kr-70 e Kr)

Synagogan kom att under exilen på 500-talet f Kr ersätta gudstjänsten i det raserade Salomos tempel. Efter templets återinvigning 516 f Kr blev den en självständig institution vars centrum var en Ordets liturgi med bön, lovsång och förkunnelse. Musiken som förekom var en utlöpare av tempelmusiken med avstående från instrumentala inslag.

Hur mycket av templets psaltarsång som upptogs i synagogans gudstjänst är en bland forskarna diskuterad fråga. Av särskilt intresse är svaret på frågan, när det gäller nytestamentlig tid. En allmänt omfattad syn är nämligen att Psalmerna ingick i liturgin och att urkyrkan inspirerats av synagogan till sin egen psaltarbön. Somliga forskare (t ex Hugo Odeberg och i hans efterföljd Tryggve Kronholm) förutsätter att så var fallet. Belägg för Psaltarens användning i synagogans liturgi under nytestamentlig tid saknas emellertid. Orsaken till detta, menar Kronholm, är att man inte gjorde förteckningar över ordningen i synagogans gudstjänst under nytestamentlig tid. Det kan också ha varit så att praxis växlade i olika länder. Andra forskare menar att Psalmerna faktiskt inte användes i synagogan före år 70 e Kr (då Jerusalem förstördes). Härefter kom Psalmerna in i synagogans gudstjänster som på det sättet kom att stå för kontinuiteten med det gamla Israels gudstjänst i Templet. Att man avstod från all instrumental beledsagning av sången har ibland tolkats som ett tecken på judarnas sorg över att templet förstörts.

Psalmerna kantillerades (ett halvt deklamatoriskt, halvt recitativiskt sångsätt) i synagogan, liksom i templet. Bruket har stått sig ända in i modern tid. Musiken hade modal, dvs kyrkotonal, karaktär påminnande om gregorianikens tonartssystem. Sången saknade fast rytm och utgick helt och hållet från ordrytmen. Den språkliga, ordlogiska rytmen uttryckte judarnas sinne och respekt för textens innehåll. Improvisation ingick i sångstilen — troligen. Den synagogala kantorsinstitutionen uppfattas av Rosenbluth som en länk mellan synagogan och templet:

Kantorsinstitutionen ...är praktiskt taget lika gammal som synagogan, och det är nästan uteslutande kantoreernas förtjänst, att den judiska musiktraditionen från templets dagar bevarats till modern tid. Kantorn kan anses vara efterträdare till en av de två tempelkörer, som antifoniskt utförde gudstjänstsången. Numera responderar kantor och menighet (kör) så, att den senare svarar antingen med enstaka ord (t ex Amen) el. med hela meningar. Denna responsform är ett grundelement i synagogal musik. (Art *Judisk musik* i Sohlmans 1976)

Om den senare utvecklingen av synagogans sång och formerna för sång av Psalmerna i skilda traditioner av nutida judisk liturgi hänvisar jag till Sohlmans m fl.

Jesus och urkristendomen

Nya Testamentet ger många belägg för Psalmernas plats i kyrkans böneliv liksom för deras centrala roll i apostlarnas teologi — citaten av och allusionerna på Psalmer är många; Psaltaren är den mest citerade boken i NT.

Det är högst troligt att det bl a är psaltarbön som avses i notisen i Apg 2:42:

och de (nydöpta) deltog troget i apostlarnas undervisning och den inbördes hjälpen, i brödbrytandet och bönerna.

Den bön- och sångtradition som de första kristna anknöt till var givetvis den judiska. Om Psalmerna sjöngs vid de judiska bönetiderna (som avses i Apg 2:42), kan alltså inte beläggas i källor från nytestamentlig tid. Om kyrkan till den judiska böneordningen verkligen också lade Psalmer, finns det anledning att tala om en judekristen innovation i bönelivet.

De judekristna använde naturligtvis kantillationen när psalmerna sjöngs, givetvis utan instrument. De sätt man använde var *solopsalmodin* och den s k *responsoriala psalmodin*. Till den responsoriala psalmodin, som användes i templet, anses nu ha kommit den responsoriala som innebar att man använde ett omkväde som inte hämtats från själva psalmen. Somliga forskare menar att formen hade utvecklats i synagogan och att det var härifrån de kristna hämtade den.

Psalmerna tillhörde de församlingssånger man sjöng "med förnuftet" (1 Kor 14), till skillnad från ett slags inspirerad fri lovsång som sjöngs under Andens påverkan. (Se Benestad s 41.)

Några estetiska synpunkter på psaltarsången hade inte urkristendomen. Musiken stod helt i Ordets och liturgins tjänst.

Från fornkyrkan till medeltiden

Det finns en teori enligt vilken Psaltaren under de första kristnas tid enbart skulle ha fungerat som en läsebok i gudstjänsten. Först på 200-talet skulle man ha börjat använda psaltarsånger och då för att bemöta gnostiska sekter som sjöng Psalmer. (Jfr Ekenberg, Formerna... s 56 med litteraturhänvisningar)

Teorin är knappast hållbar. Allt talar för att den judiska psaltarsångstraditionen på grekiskt språk följde med kyrkan på dess väg runt Medelhavet och upptogs av de nygrundade församlingarna. Det är naturligt att tänka sig att nykristna i de olika länderna påverkades av sin egen musiktradition så att varianter av den judekristna psaltarsången uppstod. Samtidigt vet vi att församlingarna intog en mycket reserverad hållning till den omgivande hedniska musikkulturen. Därför finns det anledning att tro att den judiska sångtraditionen ändå bevarades tämligen intakt under de närmaste århundradena efter urkyrkans tid. (Benestad, s 42f)

Att den enkla judekristna psalmkantillationen under århundradenas lopp hade utvecklats till en mer konstfull kyrkosång med stora estetiska värden, förstår man av ett avsnitt ur Augustinus Confessiones:

De fröjder som hörseln kan skänka, hade gripit mig starkt och böjt mig under sitt ok. Men du har förlöst och frigjort mig. Jag tillstår, att jag ännu finner behag i de melodier, vilka Dina ord ger liv och själ, när de sjungas med konstfärdighet av en fin stämma...jag skulle önska att de härliga melodier, till vilka Davids Psalmer sjungas, avlägsnas inte bara från mina utan från hela kyrkans öron. Men då tycker jag att biskop Athanasius av Alexandria gjorde på ett bättre sätt, att döma av det jag ofta minns mig ha hört om honom: han lät den, som föredrog psalmen, sjunga den med en så liten variation beträffande tonhöjden, att den mer liknade tal än sång. (Citerat efter Benestad s 46)

Det som intresserar oss här är inte Augustinus brottnings med frestelsen att den vackra sången kunde locka bort hans uppmärksamhet från Ordet. Citatet visar tydligt att de kristna nu tillät en mera konstfull sång än den tidigare tämligen asketiska psalmodin.

Den sång som Augustinus här skriver om borde vara den som en gång skulle kallas den gregorianska. På kyrkofaderns tid var den stadd i utveckling mot allt lödigare melodier. Fyrahundra år senare skulle den sättas på pränt i de sk neumhandskrifterna.

Den romerska kyrkan och gregorianiken

Somliga musikforskare (Viveca Servatius o a) anser att den s k "gregorianiken", belagd i handskrifter från 800-talet, kan ha bevarat flera karaktéristiska drag från den judiska tempel- och synagogsmusiken. Den gregorianska sången kan alltså *på något vis* vara ett hörbart föreningsband med Kristus och urkristendomen. Kanske kan man våga säga (med ikonkonstnären Erland Forsberg) att såväl den äldsta ikonkonsten (från 300-talet) som gregorianiken för oss i kontakt med urkyrkan.

Gregoriansk psalmodi (men naturligtvis inte bara den) kan beskrivas som interpunkerande musik. Hänsynen till textens deklamation styr musikens utformning (med speciella slutfall). Vissa subtila texttolkande inslag finns dock i andra former av gregorianik. Ekenberg karakteriserar gregoriansk melodik så:

Varför ser (de gregorianska) melodierna ut som de gör? — Förklaringen ligger först och främst i den latinska texten, dess språkritm och språkmelodi, förutom i att de gregorianska melodierna är utformade i enlighet med en allmän musikalisk logik. Dessutom finns förklaringen — om än inte i alla genrer — i en vilja att framhäva och ibland till och med måla textinnehållet. Den gregorianska kärnrepertoarens melodier är alltså inte bara melodier till latinsk text, utan de är framsprungna ur latinsk text och latinskt uttal. Melodiken är snarare en "hud" än en klädnad på textens kropp...

Ur *Melodier till Kyrkans dagliga bön I*, s 46

Enligt ny forskning utmärktes psaltarsången inom gregorianiken av att — den hade förts vidare muntligen som en halvt improviserad sångtradition

— den var rytmiskt flexibel och varierad

— sångsättet var textbaserat och recitativiskt, rytmen fri

— man använde ett speciellt tonartssystem (det som nu kallas "modalitet").

För en utförlig framställning om den gregorianska stilen i vilken Psalmerna sjöngs hänvisar jag till A Ekenberg, *Den gregorianska sången*, TRO & TANKE 1995:4.

De *former* för psaltarsång kyrkan använde i mässa och tidedgård från urkyrkans tid fram till medeltiden var (enl Ekenberg, *Formerna för psaltarsång*):

— *solopsalmodin*, kallad *psalmus directaneus*, belagd även hos ökenfäderna. Hela psalmen sjöngs av en sångare. Från 300-talet fanns psalmistens ämbete inrättat. Improvisation förekom.

— *körpsalmodi in directum* — hela psalmen sjöngs av kör; har få belägg. I ett brev av Basilius (300-talet) omtalas dock gemensamt sjungande av Psalm 51:

När dagen bryter in, frambär de alla gemensamt, med en mun och ett hjärta, bekännelsepsalmen till Herren, varvid var och en gör botens ord till sina.

— *Responsorial psalmodi* anses tillhöra de äldsta formerna, ett arv från synagogan (jfr ovan). Även responsorisk psalmodi förekom säkert (jfr ovan om tempelsången). En solist sjöng psalmen, menigheten en refräng mellan verserna.

— *antifonal psalmodi* används i flera betydelser. Den som förekommer i svensk tidegärds tradition är den vanligaste: formen avser *växelkörighet*, den ena körhalvan sjunger udda verser, den andra jämna genom hela Psalmen. Denna form förekom inte i synagogan (enl Ekenberg a a, s 65) och kom av allt att döma in sent i kyrkans historia. I väst kan den beläggas i klostren på 5/600-talen, i östkyrkan ffg säkert på 800-talet. Under medeltiden blev formen allena rådande men överfördes aldrig till församlingen.

(Bäst vore att alltid använda beteckningen växelkörig psalmodi om denna form eftersom antifonal psalmodi är en tvetydig term.)

Hur lät det när Psalmerna sjöngs efter neum- eller koralnotskrift?

En ganska enhällig musikforskning säger att det säkert lät olika i skilda delar av det romerska riket. Den klingande verkligheten är och förblir en hemlighet. Som hos munkarna i Solesmes lät det förvisso icke! Mer, kanske, som hos munkarna på Athos...

Den ortodoxa kyrkan

När kyrkan i Rom beslöt att införa latinet som gudstjänstspråk på 300-talet, följde inte de kristna i medelhavsvärldens östra del med. I Konstantinopel ("det nya Rom") höll man fast vid grekiskan som kyrkospråk och gick sin egen väg, också musikaliskt.

Den bysantinska kyrkomusiken, vars äldsta dokumentation är neumer från 900-talet, har blivit *den ortodoxa kyrkans musik*. Från början var den enstämig vokalmusik. Den judiska traditionen från synagogan att inte

använda instrument har bibehållits fram till våra dagar — man vill att liturgins lovsång skall frambäras enbart av levande röster. Musiken ses som ett nödvändigt led i gudstjänstfirandet.

Stommen i församlingssången var fram till 400-talet Psalmerna. Under detta sekel växte den för östkyrkan typiska kontakion- och kanondiktningen fram, hymniska sånger som parafraiserade bibeltexter.

Psalmerna fortsatte att spela en väsentlig roll både i nattvardsliturgin och i tidegården.

I *Johannes Kryssostomos* (död 407) *liturgi* ingår skickligt infogade Psalmcitat i gudstjänsttextens första förberedande del, *proskomedin*. De kantilerades av präst och diakon. I *Katekumenernas liturgi* sjunger kören de två s k *typikonpsalmerna* (ofta Ps 103 resp Ps 146). Före läsningen av episteln sjunger förläsaren och kören *proskimenon*, vanligtvis verser ur Psaltaren, samt före Evangeliet flerfaldigt upprepade Hallelujarop med psaltarversar i växelsång mellan föreläsare och kör. I de *troendes liturgi* ingår botpsalmen 51, som reciteras enskilt av präst och diakon. I avslutningsdelen sjunges Ps 18:2-3 samt oftast Ps 34.

Huvudparten av den ortodoxa kyrkans musik finns i tidegården, där psaltarsången regleras av en av de stora handböckerna, *psalterion*, som omfattar samtliga Psalmer fördelade i tjugo grupper.

Musiken är diatonisk, dvs uppbyggd på skaltyper av hela och halva tonsteg. Man använder åtta tonarter — liknande gregorianikens tonsläkten — de s k *oktoechos*. I *Åttatonsboken* hittar man texterna till de åtta tonarterna. Var och en av tonarterna dominerar under en vecka i taget så att man får fram en musikalisk cykel som täcker åtta veckor.

Den ortodoxa Psaltarsången, liksom kyrkomusiken över huvudtaget, utvecklades åt olika håll i Grekland och Ryssland. I Grekland har av allt att döma ett mera ursprungligt sångsätt bevarats i kyrkorna. I Ryssland bibehöll man musikens gamla karaktär men har från 1500-talet och framåt valt att sjunga melodierna allt mer i flerstämmig sats. Den ryskortodoxa kyrkan har en stor repertoar flerstämmig kyrkomusik. Flera stora tonsättare (Tjajkovskij, Rachmaninov m fl) har bidragit.

Skillnaden i sångsätt mellan t ex munksången på Athos och en rysk kyrkokör är verkligen mycket stor. Ändå har musiken gemensamma rötter.

Från des Prez till Pärt — Psalmerna i konstmusiken

Kyrkomusiken är halva musikhistorien, sade en musikjournalist på SR en gång. Yttrandet är inte vetenskapligt men det ligger väldigt mycket i det. De flesta av de stora kompositörerna genom tiderna har skrivit musik till kyrkliga och bibliska texter, och bland de senare har funnits otaliga psaltartexter. Också inom konstmusikens område är Psaltaren den mest tonsatta enskilda boken i bibeln.

Vad är då "konstmusik"? För att travestera en definition från bildkonsten: konstmusik är det som presenteras, uppfattas och behandlas som konstmusik av dem som är aktiva i musikklivet. Med den definitionen av konstmusik gör jag i det följande en vandring genom musikhistorien för upptäcka hur Psalmerna har hanterats av några av dem som kunde och kan komponera.

Kompositörerna under renässansen tolkade inte texter på något uttalat vis. Nog kunde det förekomma uttrycksdissonanser och andra affektmässiga understrykningar av ords innebörd också under flerstämmighetens guldålder. Men det viktiga för dessa kompositörer var trots allt inte att tolka innehåll och enstaka ord. Det viktiga var den kontrapunktiska stämflätningen. Därför är det ganska "objektiv" psaltarmusik vi finner hos renässansstonsättarna.

Josquin des Prez (död 1524) skrev en tonsättning av ord ur den 90:e Psalmen för 24-stämmig kör. Musiken ger ett statiskt och nästan hypnotiskt intryck. De många stämmorna bildar ett stillastående tonsvall. Släktskapet med Pärt, som är påverkad av den tidiga polyfonins mästare, framgår ganska tydligt just i ett stycke av denna karaktär.

Giovanni Pierluigi da Palestrinas (död 1594) "*Sicut servus desiderat ad fontes*", Ps 42, är ofta sjungen i Sverige; mycket typisk för sin upphovsman, skönt avbalanserad och mycket lagbunden polyfoni; ett vackert framförande av texten utan affekter och just därigenom övertygande.

Den mest berömda psaltarkompositionen från 1500-talet är nog *Orlando di Lassos* (död 1594) *botpsalmer* (Ps 6, 32, 38, 51, 102, 130 och 143). De sjöngs vid det s k *Tenebrae-officiet* före Påsk. Carl Allan Moberg är lyrisk när han beskriver verket. Det är ett "våldigt konstverk". Av gammalt räknas botpsalmerna "till de ädlaste och mest fulländade skapelser a cappella-musiken känner, fulla av helighet, ett högtidligt allvar och en gripande melodik, som på sina ställen når det sublimaste ett människosinne kunnat uttrycka". (Kyrkomusikens historia, sid. 142)

En annan stämning råder i en av *Giovanni Gabrielis* (död 1612) psaltartonsättningar, den flerköriga "Omnes gentes plaudite" (Ps 47). Här handlade det om storslagen lovprisning. Det musicerades med flera körer som sjöng mot och med varandra tillsammans med blåsinstrument från olika läktare i Markusdomens väldiga akustik. "Klappa händer, alla folk, hylla Gud med jubelrop!" Flerkörigheten som utvecklades under 1500-talet hade fö sina rötter i den gregorianska växelkörigheten.

Om det musikaliska hantverket i vokalmusiken under flerstämmighetens guldålder var överordnat musikens textbärande funktion, så blev på visst sätt tvärtom under barocken.

Utvecklingen av den så kallade "monodin" — recitativisk solosång med tonvikt på uttrycket — hade börjat med italienska operaförsök under 1500-talets senare del. Under 1600-talet blev det allt vanligare att tolka en texts innehåll och affekter med musikaliska medel. Man började utveckla raffinerade sätt att måla med toner. Den vokalmusik som skulle skrivas för kyrkan under kommande sekler blev mycket ofta ordtolkande musik, *predikomusik*, som det träffande har sagts.

Heinrich Schütz (död 1672) tillhör de allra största tonmålarna under 1600-talet. Han är också en av de få konstmusiker som tonsatt hela Psaltaren. Med stor skicklighet har han lyckats tolka enskildheter i Psalmernas texter. Hans iver att tontolka var ibland så stor att han inte drog sig för att ändra ordalydelsen i bibeltexten för att uppnå en starkare känslointensitet. (Benestad s 125)

Den av Schütz mycket beundrade *Claudio Monteverdi* (död 1643) menade att texten skall vara den avgörande utgångspunkten för den musikaliska stilen (Benestad s 112). Hans konstfullhet kan studeras i hans praktfulla och uttrycksfulla tonsättningar av de fem Psalmerna som ingår i hans vesper till den Heliga Jungfrun (1610).

Mycket av den konstfulla psaltarmusiken är komponerad för och beställd av kyrkan — åtskilliga tonsättare har ju varit anställda som "kyrkoarbetare" — för att förse församlingar med gudstjänstmusik. Inte alla har trott på kyrkans texter och gjort dem till sina egna — andra har gjort det desto mer.

Vilken inställning *Henry Purcell* (död 1695) hade till sitt uppdrag kan man undra, när man läser Ingemar von Heijnes bok om tonsättaren. von Heijne menar att de krigiska psaltartexter som Purcell ibland valde gavs märkliga undertoner för att vara ett indirekt tilltal till Karl II i hans politiska omständigheter. Vilket inte hindrar, skriver von Heijne, att Purcells kyrkomusik har utomordentliga kvalifikationer. Hans många "anthems" med psaltartexter är väl fungerande "predikomusik".

I fortsättningen av musikhistorien har Psaltaren tillsammans med andra bibeltexter blivit tonsatt för att fungera just som predikomusik. Det gäller de två storas kyrkomusik under senbarocken. *G F Händel* (död 1759) har skrivit stort upplagda verk för soli, kör och orkester där Psalmverser har utlagts sats efter sats. *J S Bachs* (död 1750) psaltarmotetter "*Lobet den Herrn*" (Ps 117) och "*Singet dem Herrn*" (Ps 147) är storslagen körmusik som ger uttryck för en närmast extatisk glädje. Händel tar i sina tolkningar fasta på texternas grundstämningar, Bach tolkar också mästerligt enstaka ord.

I W A Mozarts (död 1792) kyrkomusikproduktion finns två berömda vesprar komponerade för Salzburg. Den sista av dem (K 339, 1780) är den märkligaste. Den femte delen består av Ps 150, *Laudate Dominum*, som är ett "sopransolo av fantastisk innerlighet och lyrisk mätnad — något av det skönaste Mozart gjort..." (Folke H Törnblom i hans "Mozart Köchel 1-626", som tror att inspirationen till satsen är ganska världslig: den har att göra med Mozarts intensiva längtan bort från Salzburg vid detta tillfälle.)

Inte så få verk från föregående sekler och inte minst en rad psaltarkompositioner av de stora romantiska mästarna är (nuförtiden) liturgiskt omöjliga genom sin längd eller sin stora besättning. Till den kategorin liturgiskt otympliga verk hör t ex *Felix Mendelssohns* (död 1847) och *Anton Bruckners* (död 1896) stora psaltarkompositioner. Den förre skrev för soli, kör och orkester (Ps 42, 95, 114, 115), den senare för kör och symfoniorkester (Ps 112, 146, 150).

Andra kompositörer som ägnade sig åt Psaltartexter var *Schubert* och *Brahms*. Av båda finns tonsättningar av bl a den 23:e Psalmen, kanske den mest tonsatta genom tiderna.

Ett anmärkningsvärt verk är *Max Regers* (död 1916) "*Ach, Herr, strafe mich nicht*" som är komponerat över en text sammansatt av en rad psaltarcitat (Ps 6:1-2a, 4:2, 118:13b, 16:9, 6:7, 18:3 och 2 samt 16:11).

Motetten är inspirerad av Bach och formen kalkerad efter dennes psaltarmotetter. Den är ett gripande rop om bönhörelse som slutar i lugn förtröstan.

Nittionhundratalets mest berömda psaltarkomposition kommer att bli *Igor Stravinskys* (död 1971) *Psalmsymfonin*, komponerad 1930. Verket bygger på Ps 39, 40 och 150. Stravinsky säger om verkets senare del:

Psalm 40 är en bön om att Gud skall lägga en ny sång i vår mun. Allelujat är den sången. Resten av den långsamma inledningen, *Laudate Dominum*... är en bön till den ryska bilden av Jesusbarnet med jordglob och spira. Jag beslöt också att av-

sluta verket med denna musik... Allegrot i psalm 150 inspirerades av en vision av Elias vagn på väg upp mot himmelen; aldrig förr har jag skrivit något så deskriptivt som triolerna för horn och piano för att ge illusion av hästarna och vagnen. Den slutliga lovsången måste tänkas komma uppifrån rymden, och den livliga rörelsen följs av "lovsångens stillhet"...

Stravinskij/Craft: Samtal med Stravinskij 2, Pan/Nordstedts 1970

Krzysztof Penderecki var bara tjugofem år när han 1958 skrev sina *Psalmerna Davids* (bl a Ps 28, 30, 43 och 143) för kör och orkester. De musikaliska gesterna har ibland en våldsam uttryckskraft men aggressiviteten blandas med meditativ stillhet.

Leonard Bernstein (död 1990) skrev *Chichester Psalms* 1965 på uppdrag av domprosten i Chichester. De blev ett lyckokast. Den som hört dem minns slagverkseffekten i verkets början (Ps 108:2, "Vakna, min själ ... jag vill väcka morgonrodnaden"), dansrytmerna i den följande Ps 100, den ljuvliga kantilenan i Ps 23 (gossopran) och kontrasteffekten genom Ps 2 ("Why do the nations rage?") som senare sjungs under Ps 23.

Originalitet och stor uttryckskraft finns också i engelsmannen *Robin Orrs* fyra psalmtonsättningar i *Songs of Zion* komponerade 1978. "Forming a well-contrasted but unified group the Songs convey as if in a nutshell the range of emotions characteristic of the Psalms in general", skriver en kommentator.

Bland moderna svenska psaltartonsättningar kan man nämna verk av *Ingvar Lidholm* ("*Laudi*" vari ingår Ps 116; *De profundis*, Ps 130), *Bengt Hambraeus* ("*Five Psalms*, bl a 98 och 24), *Jan Carlstedt* (Ps 100) samt *Sven-Eric Johanson* (Ps 150 m fl).

En av de störst anlagda svenska psaltartonsättningarna är *Johannes Johanssons* "Vad är då en människa?" (slutet av 1980-talet) där Ps 8 är den centrala texten. Det är ett verk med rytmisk intensitet och klangprakt och friska lösningar av textunderläggningen.

"Orden skriver musiken", har *Arvo Pärt* sagt om sin kyrkomusik. Hans sk minimalistiska stil är meditativ och effektiv. Bland hans psaltartonsättningar finns det anledning att nämna *De profundis* (Ps 130) för soloröster, orgel och slagverk (1980), *Två slaviska Psalmer* (Ps 117 och 131) skrivna 1984 för fem soloröster samt den samma år fullbordade *An den Wasser zu Babel* (Ps 139) för fyra soloröster och orgel. Inspirationen till Pärts senare stil lär ha kommit från bekantskapen med gammal rysk ortodox körmusik från 1600-talet (med ytterst säregen dissonansbehandling) och från studier av senmedeltidens och renässansens tonkonst.

OLIKA SÄTT ATT SJUNGA PSALMERNÄ I FÖRSÄMLINGEN

1. Gregoriansk säng

Från 1940-talet och framåt har — i stort — *Laurentius Petri Sällskapet* (LPS) varit ensam utgivare av gregoriansk tidegärdsmusik på svenska. År 1949 utkom *Antifonale I* med musiken för veckans tideböner, tio år senare *del II* med kyrkoårets. Utgivare var prästerna *Knut Peters* och *Arthur Adell*. Av dessa böcker har A I haft en viss ringa genomslagskraft i församlingar, A II ingen alls.

I Kyrkomusikernas Tidning 1960:8 skrev Lars Edlund en recension av den då nyligen utgivna A II. Edlund uppvisar en påfallande stor insikt i de gregorianska problemen och föregriper på flera sätt den diskussion som idag är aktuell. Recensenten visar stor beundran för det stora arbete som ligger bakom den omfattande boken men sätter frågetecken inför underläggningsmetodiken. Till sist frågar han: "När skall detta stora Antifonale användas?" Frågan har visat sig berättigad. Idag är A II en glömd bok, vars utgivare många ändå vill minnas för deras fina liturgiska sinne och stora kärlek till saken.

Under 70-talet utgav LPS separata antifonaleutgåvor av Veckans Completorier (1973), Veckans Middagsböner (1974) samt Veckans Laudes (1975). I dessa utgåvor introducerades en enklare form av psalmodi genom responsoriala alternativ. År 1995 utkom Den svenska tidegården — Completorium (Verbum). Huvudansvarig för utgåvan var på LPS' uppdrag Ragnar Holte.

Det utmärkande för LPS utgivningar har varit och är att gregorianska psalmtoner och antifoner i medeltida latinska handskrifter har stått modell för adaptationerna. Avsikten har varit att så troget som möjligt anpassa de latinska melodierna till svensk text. Se ex 1. (Se vidare R Holtes artikel i *Gregorianik*, TRO & TANKE 1995:4)

Ett annorlunda sätt att anpassa gregoriansk musik till svensk text representeras av *Anders Ekenberg* i *Melodier till Kyrkans Dagliga Bön* (MKDB I-II 1993). Ekenberg har försett Psaltarens texter med medvetet enkla psalmtoner och antifoner. Melodierna skrivs med hjälp av formler från den gregorianska traditionen och egna kompositoriska insatser. Den stora skillnaden mellan Ekenbergs och Holtes arbeten är att den förre inte har Holtes ambition att så troget som möjligt överföra latinska melodier till

svenskt språk. För Ekenberg är det viktigaste att skriva melodier som svarar mot det svenska språkets krav. Han vill skriva en funktionell musik i gregoriansk anda. Se ex 2.

En utförlig presentation av Ekenbergs adaptationsmetod finns i del I av MKDB.

I Tyskland gjordes redan i mitten av detta sekel försök att skriva "nya" melodier till Psaltartexter (och andra liturgiska texter) i anslutning till språkets krav under användning av gregorianska melodiformler. Lars Edlund betecknar de tyska försöken som otillfredsställande och torftiga i hans ovan nämnda anmälan av A II.

2. Psaltarpsalmer med församlingsomkväde i Svenska psalmboken 1986

Inspirationen till Psaltarsång i Svenska kyrkans gudstjänster kom från den enorma utgivningen på 1960-talet av sk responsoriala psalmtonsättningar i den romersk-katolska kyrkan efter Vaticanum II som frigjorde folkspråken för liturgin. (Se vidare "Den svenska psalmboken — Historik, principer, motiveringar", volym 2 SOU 1985:17)

I en officiell svensk psalmbok kom denna form av psaltarsång för första gången in genom Psalmer och visor 82 — Tillägg till den Svenska psalmboken. I Psalmboken 1986 finns nu en avdelning *Psaltarpsalmer och cantica* som (tillsammans med andra sångsamlingar av samma slag) ger församlingar tillfälle att sjunga fler Psaltartexter, framför allt i Högmässan.

Psaltarpsalmerna i Sv psb kan användas i samma funktion som vanliga psalmer. I första hand föreslås psaltarsång vid tre tillfällen under Högmässan: som ingångspsalm, introitus eller sång efter läsning ur GT. Att använda Psalm efter läsning är en tradition från kyrkans äldsta tid, då man brukade dem som meditativa sånger efter läsningar.

Det utökade antalet introitus i *Kyrkohandboken — Musik 1990* ger fler tillfällen till Psalmsång i gudstjänsten. Genom psalmbokssupplementet "Psalmer i 90-talet" (Verbum 1994) har psaltarrepertoaren utökats något.

Det utmärkande för de psaltartonsättningar i responsorial form som vi återfinner i Sv psb är att psalmen och dess omkväde har genomkomponerats till en musikalisk helhet. Recitationen för kör eller solist(er) slutar med en igenkännbar formel som blir en signal för församlingen att falla in med omkvädet. Till refrängen finns i vissa fall också diskantstämmor.

Den svenska genomkomponerade formen skiljer sig härigenom på ett karakteristiskt sätt från enklare former av responsorial psalmodi (t ex av Gelineau och många andra).

Endast två Psalmer — Ps 23 och 121 — återfinns med komplett text i Sv psb.

Alla tonsättningar är nya, inget gammalkyrkligt alternativ finns med.

Den tonsättare som bidragit mest till avdelningen "Psaltarsalmer" är Egil Hovland. På uppdrag av Svenska kyrkan komponerade han på 1970-talet ett antal "introitus med församlingsomkväde" som utgavs 1976 i en separat volym tillsammans med gregorianska introitus ("Gudstjänstordning för Svenska kyrkan — 3 Introitus").

Det utmärkande för Hovlands introituspartitur är deras stora flexibilitet i fråga om instrumentala och vokala resurser på församlingsplanet. Se ex 3.

3. Taizépsalmodi

Det första häftet med "*Sånger från Taizé*" utkom på 80-talet och har sedan följts av ytterligare tre, samtliga på Wessmans förlag. Utgivare har varit: Anders Ekenberg (1983), Curt Lindström och Lars Åberg (1986), Curt och Anki Lindström (1989) samt Ulf Samuelsson och Lars Åberg (1991).

Taizémusiken har kommit till Sverige genom unga svenskers vallfärder till det ekumeniska brödrskapet i södra Frankrike. Musikaliskt ömsade brödrskapet skinn någon gång på 1970-talet. Dittills hade man använt Gelineaus psalmtoner, i början mycket populära men i det långa loppet i avsaknad av slitstyrka. Huskompositör blev *Jaques Berthier*, en radikal, modern tonsättare som visade sig ha förmågan att skriva enkel kvalitetsmusik.

Taizékommuniteten använder ofta psaltartexter, framför allt i den dagliga tidegården. Formerna för Psaltarsången växlar; mest förekommer olika former av responsorial psalmodi. Till de mera originella formerna hör t ex "Laudate Dominum" (häfte 1, s 4). Det är komponerat med ett *ostinato-omkväde* för kör och församling med text ur Ps 117, till vilket en solist sjunger Ps 150. Formen är församlingsaktiverande och medryckande. En nackdel kan vara att församlingen inte uppfattar psalmens ord medan de sjunger omkvädet.

En annan, liknande form är "Mitt hjärta väntar på Gud" (häfte 4, s 30), som har responsorial form *utvidgad med en körsats con bocca chiusa*

efter omkvädet. Över den textlösa körsatsen sjunger en solist verser ur Ps 130 och 71. Se ex 4.

Taizémusiken har haft stor framgång i svensk kristenhet. För en närmare presentation av Taizésången, se *Music from Taizé 1-2*, Collins 1985/1986.

4. Anglican Chanting

På 1400-talet började man behandla Psaltaren flerstämmig i s k Faux bourdonsatser med den gregorianska huvudmelodin i tenoren. Ur denna satsteknik utvecklades under 1500-talet den för den anglikanska kyrkan typiska icke-gregorianska psaltarkantillationen i flerstämmig sats kallad *anglican chanting*.

Psalmodiformen har från omkring 1600-talet och framåt tillförts ett otal satser i skilda stilar. Man sjunger (ofta till orgelackompanjemang) ständigt upprepade formler i satser som är "single" eller "double", dvs användbara över en resp två psaltarverser.

Book of Common Prayer, som också reglerar psaltarsången, tar hänsyn till de olika ekonomiska villkoren i större och mindre kyrkor. I katedraler förutsätts att man sjunger Psaltaren enl en tvåmånaders psalmvalslista. I mindre kyrkor kan man nöja sig med ett betydligt mindre antal psalmer eller använda s k "Psalms", dvs metriska psaltarparafrafer i Calvins anda.

I Svenska kyrkan introducerades *anglican chanting* till svenska texter på fullt allvar först genom *Min själ prisar Herren I* (Verbum 1975), som är ett försök att överföra den anglikanska kyrkans Evensong till svenskt gudstjänstliv. Formen har blivit uppskattad och boken användes fortfarande på många håll. Se ex 5.

5. Ortodox psalmodi

En och annan gång förekommer också den typiska ryskortodoxa romantiska körkantillationen i svenska kyrkor. Man kan möta den i den form som användes av klostret i Chevetogne. I ex 6 återges "Premiere Antienne" till text ur Ps 103, som bör motsvara den första typikonpsalmen (se ovan "Bysans...") i Krysostomosliturgin. Melodin anges vara "slavisk".

Den enkla psalmodin kan lätt användas till svensk text.

Mitt exempel är hämtat ur *Chants de la Liturgie Byzantine — Melodies Slaves — Textes Francais*, Editions de Chevetogne. I häftet finns endast en psaltarpsalm. Fler finns i häftet *Psaumes et Graduels* som kan rekvireras från Editions de Chevetogne, Chevetogne, Belgien.

6. Psaltarparafrafer

Många av reformatörernas kyrkovisor var metriska psaltarparafrafer. Martin Luther skrev sådana. Hans mest berömda psalm, "Vår Gud är oss en väldig borg" (sv ps 237), bygger på Ps 64 och en annan, "Ur djupen ropar jag till dig" (sv ps 537), på Ps 130 osv.

Luther var en kulturellt öppen person och använde sig också av andra former av kyrkomusik. Calvin var i detta avseende Luthers motsats. Den enda tillåtna musik i den reformerta gudstjänsten var — i början — enstämiga, oackompanjerade församlingssånger av psaltarpsalmer i metrisk rimmad omdiktning. Melodierna fick dessutom inte ge världsliga associationer. Den första samlingen sådana sånger utkom i Strassbourg 1539: "Aulcuns pseumes et cantiques". Utgivare var troligen Calvin själv.

I svensk hymnologi från reformationen har psaltarparafrafer haft stor betydelse. I Den Svenska Psalmboken 1695 fanns en självständig avdelning med "Konung Davids Psalmer", nr 22-112. Den första versen av parafrafer till Ps 150 lyder i tidens kärnfulla språk:

Lover Gud i himmels höjd, Med stor gamman, lust och fröjd. Änglar och var män´ska from, Lover i hans helgedom.

Denna parafrafer är en av de relativt få som har överlevt i de följande svenska psalmböckerna och återfinns som nr 6 i sv psb 86:

Lova Gud i himmelshöjd, sjung med glädje, lust och fröjd. Med hans änglar glad och from, lovsjung i Guds helgedom.

I samma avdelning, "lovsång och tillbedjan", finns några andra psaltarparafrafer: nr 4 (Ps 100), 7 (Ps 148), 8 (Ps 28), 9 (Ps 103). På andra ställen finns en och annan insprängd bland de övriga. Naturligtvis finns parafrafer till Ps 23 och 121 kvar: Sv psb 558 resp 238.

En mera exakt redovisning av bibelhänvisningar till psalmerna fanns i dubbelutgåvan *Psalmer och visor 76/82*.

Repertoaren är mycket populär i Anglikanska kyrkan. *BBC Hymn Book* har en stor avdelning med "Metrical Psalms" (nr 450 - 483). Se ex 7.

7. *Bibelvisor*

En form av församlingssång som blivit mycket omhuldad sedan 1970-talet är bibelvisan, för första gången som särskild avdelning i Sv psb 1986. Genren blev populär från slutet av 1960-talet och förknippas gärna med "Jesus-rörelsen" eller den "karismatiska rörelsen". Många vishäften har publicerats.

Inte oväntat är flera av de bibelverser som förekommer i repertoaren hämtade ur Psaltaren. Förutom de visor med Psalmtext som finns i Sv psb 86 — 683 (Ps 4:9), 684 (103:2) och 692 (Ps 67:4-6) — kan nämnas "Min hjälp kommer från Herren" (Ps 121:2,7-8) och "Tacka Herren, ty han är god" (Ps 106:1) som fanns i Tillägg till den Svenska psalmboken 76/82. De återfinns inte Sv psb 86 men sjungs gärna av många församlingar.

Genren som sådan är inte ny utan återfinns på många håll i världen. Se ex 8, två bibelvisor från Israel resp Kamerun.

8. *Genomkomponerade körsatser till psaltartexter*

I meningsfullt uppbyggda musikandakter kan man använda en utbyggd vesperform. Antalet Psalmer kan vara betydligt fler än de traditionellt tre.

På textläsningens/predikans plats i vesperordningen passar genomkomponerade satser till bibeltexter. I det nedanstående förtecknar jag exempel på sånger med psaltartext för kör. Listan omfattar verk av olika svårighetsgrad och längd. Det rör sig om musik som interpreterar/tolkar psaltartext, s k predikomusik. Verk med måttlig längd passar bäst i vesperordningen.

Repertoaren av körsatser i genomkomponerad stil med hela Psalmer eller del av Psalm är omfattande. Listan nedan är endast exempel. Efter tonsättarens namn har jag noterat numret på den tonsatta Psalmen. Koderna därefter anger ibland publikation och språk.

G Allegri Ps 51 (Miserere) Lat

J Blow Ps 141 Ka s135 Sv

A Bruckner Ps 37:30f Lat
W Byrd Ps 81:4 Eng
D Buxtehude Ps 98 Cantate Domino
SE Bäck Ps 139 (Utrannsaka mig), Ps 42 (parafra)
J Clarke Ps 18 EK s 27
J Cruger Ps 98 Ka s 214
H Distler Ps 42 Ty
G de Frumerie Ps 23
H Howells Ps 42 EK s 80 Sv
M Karkoff Ps 117 Ka s. 183
Z Kodaly Ps 121 Ka s 158 Sv
S Larsson Ps 23
F Mendelssohn Ps 43
K Nystedt Ps 9 Eng
O Olsson Ps 120 (Lat), 121, 130
H Purcell Ps 3 EK s 22 Sv; Ps 79:5ff
C Saint-Saens Ps 51 Ka s137 Sv
A Scarlatti Ps 81
H Schütz Ps 127 Eriks Sv
CV Stanford Ps 119 Eng
G Thalben-Ball Ps 100 EK s 92 Sv
F Valen Ps 121
R Vaughan-Williams Ps 34:8 Eng

K = Engelsk körmusik (Verbum 1977)

Ka = Körantologi (Verbum 1972)

AVSLUTNING

Min artikel har redovisat något av den mångfald som musikhistorien erbjuder oss av olika sångsätt och stilar till psaltartexter. I den mån musiken fyller den uppgift som tonsättaren Johannes Johansson ger den i dess relation till Ordet har den fyllt sin verkliga uppgift:

"Musiken har också en annan uppgift: den vill lära oss att lyssna. Musik kan vara en påminnelse om det livsavgörande lyssnandet. Att lyssna till musik kan vara en övning i uppmärksamhet mot det avgörande och levande Ordet i sorlet av röster."

Johannes Johansson i "Den oundärliga sången", Sv Körsångsförb 1995

LITTERATUR

Finn Benestad, *Musik och tanke*, Rabén & Sjögren 1978

Den Svenska Psalmboken - Historik mm, SOU 1985:17, kap "Psaltarpsalmer", s 181ff

Anders Ekenberg, *Formerna för Psaltarsång i Opuscula ecclesiastica* — "Studier tillägnade Gunnar Rosendal den 4 april 1972", Pro Veritate 1972

Gregorianik, Svenskt Gudstjänstliv årg 70, TRO & TANKE 1995:4, med artiklar av Anders Ekenberg, Ragnar Holte m fl

Carl Allan Moberg, *Kyrkomusikens historia*, Sv kyrkans diakonistyrelses bokförlag, 1932

Sohlmans, 1976, art Judisk musik m fl

Svenskt Bibliskt Uppslagsverk, 1961, art Psaltaren (I Egnell) och Musik (H Ringgren)

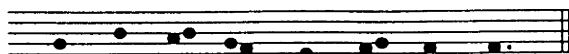
Psalm Alt A: Psalm 91 (8)

Antifon

(Ps 4:2)

I, II Var mig nå--dig, Gud, och hör min bön;

¶ när jag ro--par, så sva--ra mig!

Psalmodi

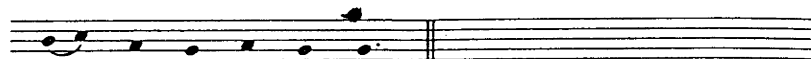
I [Den som] bor i den Högstes 'skydd *
och vilar i den Vål,diges 'skugga,

Ex 1. Gregoriansk tidegärdssång på svenska. Ur *Den svenska tidegården — Completorium*.
(Verbum 1995, Ragnar Holte)

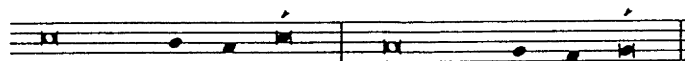
Ant. 1 (8)

Var mig nå - dig, Gud, och hör min bön; ¶ när jag

ro - par, så sva - ra mig.

Ps 4

8g3

Ex 2. Samma antifonmelodi med psalmton i underläggning av Anders Ekenberg. Ur
Melodier till Kyrkans dagliga bön (Katolska liturgiska nämnden, Stockholm 1993).

(utan orgel) (11)

Kör

Sänd ditt ljus och din sin - ning; må de le - da mig, må de fö - ra mig till ditt he - li - ga berg.

Psalms (Omkvädet efter vers 1, 2 och 3)

Alt. A (Vid nattvardsgång)

Unison kör

1. Så att jag får gå in till Guds al - ta - re, till Gud som är min gläd - je och fröjd.
 2. Såsom ljorten trängtar till vat - ten - bäck - ar, så trängtar min själ efter dig, o Gud.
 3. Åra vare Fadern och Sönnen och den he - li - ge An - de. Såsom det var av begynnelsen, nu är och skall va - ra, från evighet till e - vig - het. A - men.

Ex 3. Psaltarpsalm med församlingssvar komponerade av Egil Hovland. Ur *Gudstjänstordning för Svenska kyrkan* — 3 *Introitus*, 1976.

Kör/ församling

§ A

Notre dame at - tend le Seigneur. En lui la joie de no - tre coeur.
 Mitt hjär - ta vän - tar på Gud. I ho - nom gläds sig min själ.

B §

C.b.ch

Notre
Mitt

Verser till B

I Jag... Psaltären 130: 5, 7; 71: 12, 14

1. Jag hop - pas på Her - ren av he - la min själ, ja, jag hop - pas på hans
 ord 2. Jag hop - pas på Her - ren, ty hos Her - ren är nåd, och

Ex 4. Psaltarpsalm med församlingssomkväde i körsats utvidgad med *con bocca chiusa* sats till vilket Psalmen sjungs...

HALLELUJA 2 Ps 23.

1. Herren är min her - de, ingenting skall fattas mig.

...samt exempel på psalmodiformel från Taizé. Ur *Sånger från Taizé III och IV*, Wessmans förlag.

Psalm

Ex 5. Anglican chant i modern sättning av Åke Hillerud. Ur *Laudes och vesprar*. Håkan Ohlssons, 1972.

4. DEUXIEME ANTIENNE (PSAUME 146) ET HYMNE A L'INCARNATION

Ex 6. Ortodoxa psalmtoner från klostret i Chevetogne.

METRICAL PSALMS

450 OLD HUNDRETH L.M. Composed or adapted by Louis Bourgeois in Geneva Psalter (1551)

PSALM 100

ALL people that on earth do dwell,
Sing to the Lord with cheerful voice;
Him serve with mirth, his praise forth tell,
Come ye before him and rejoice.

2 See next page.

3 O enter then his gates with praise,
Approach with joy his courts unto;
Praise, laud, and bless his name always,
For it is seemly so to do.

4 See next page.

METRICAL PSALMS

OLD HUNDRETH L.M. Harmony by John Dowland (1562-1626)

1 See previous page.

2 Know that the Lord is God indeed;
Without our aid he did us make;
We are his folk, he doth us feed;
And for his sheep he doth us take.

3 See previous page.

4 For why the Lord our God is good:
His mercy is for ever sure;
His truth at all times firmly stood,
And shall from age to age endure.

William Kete (died 1564)
as in *Dow's Psalter*, and *Scottish Psalter* (1564)

Ex 7. Prov på psaltarsalm i metriskt rimmad omdiktning från den anglikanska kyrkan. Ur *The BBC Hymn Book* 1952.

Iv-du, iv-du, iv-du, iv-du et-ha-
shem be-sim-cha, iv-du, iv-du,
iv-du, iv-du et-ha-shem besim-cha,
bo- u lefanav, le-fa- nav bir-na-
na, bo- u le-fa-nav, le-fa-nav
bir-na- na, fa-nav bir-na- na.

"Tjänan Herren med glädje, kommen
inför hans ansikte med fröjderop."
Ps.100:2

LOVA HERREN GUD Ur Psaltaren 103

Från Kamerun

Bearbetning av Lars-Åke Lundberg

Ur Jesus för världen-pärmen, RKU-75

Refr
Lo-va Her-ren Gud, min all, lo-va Her-ren Gud
och allt det i mig är hans he- li- ga nämna.

1. Han som för- lä- ter dig ad- la- di- na mis- gär- ming- ar
2. Han som för- lös- sar ditt liv i- från gra- ven
och he- lar di- g- di- na bitt- vet Refr

3. Ä- ra- va- re Fa- dern och So- nen
och den he- li- ge An- det Refr

4. Så- som det var av be- ryn- nel- se, nu är och skall va- ra
från e- vig- het till e- vig- het Refr

Ex 8. Bibelvesor från Israel och Kamerun. "Ivdu, ivdu" är hämtad från häftet "Tio hebreiska sånger" (utan angiven utgivare och förlagsbeteckning). Sången från Kamerun är hämtad ur "Sånger från hela världen" (SKM/RKU, 1970-talet).

Summary

The purpose of this article is to focus on the Psalms as songs with the different musical forms and backgrounds which they have had up to the present.

In the Church of Sweden, the Psalms are more often read than sung. Of course, this does not mean that the Psalter is being used wrongly. The important thing is to use the Psalms as texts and as a book of prayer with a divine message.

The Swedish Divine Office with its musical accompaniment has been published since the 1940's. The Divine Offices have not been used much in the parishes of the Church of Sweden. The official church has not taken responsibility for the Divine Office, in contrast to the Anglican Communion, for example. However, during more recent decades, one can find more consciousness of the nature of the Psalter as a *songbook*.

This article is an attempt to give an outline of the Psalter as a book of songs from the days of the Israelite temples to modern time.

The organizer of the temple music was King David. He gave great importance to the jobs of the choir-members and the musicians. The different forms of the chanting singing (cantillation) of the Psalms during the time of the temples (100 BC-70 AD) were:

- chanting the Psalms by a soloist, perhaps with a harp-instrument
- chanting the Psalms by the choir with the temple orchestra
- chanting the Psalms by the choir with a refrain sung by the people.

The refrain can often be found in the same Psalm or consist of a Hallelujah.

There is a discussion among the scholars as to whether the Jews used the Psalms in the *synagogue*. There is no certain documentation to be found.

Jesus and the first Church used the Psalms and sung them in the Jewish manner not using instruments.

Probably the Church preserved a good deal of the Jewish chanting of the Psalms through the ages. In the time of Augustine, the liturgical song of the church developed towards a more artistic and complicated song,

supposedly a stage of development of the music which was later to be called "Gregorian".

The liturgical song of the Roman Church (called "Gregorian chant") in Mass and Divine Office was born of the holy words of the Psalter (and other texts). The psalmody was a punctuating kind of music, always respecting the syntax of the Latin language.

The liturgical music of the Byzantine/Orthodox Church was also derived from Jewish music but the development of Byzantine music was different. It started in the 4th century when the Roman Catholic Church proclaimed Latin as the official language. The Psalter was sung in the Divine Liturgy of St. John Chrysostom as well as in the Divine Office.

There is a great difference between Greek Church music and Russian Church music. The Greeks have preserved more of the primitive manner of singing. The Russians started to use choir-settings of the liturgical melodies in the 16th century.

The historical part of the article is closed with a summary of classical Psalter music through the ages. The chapter is called "From de Prez to Pärt". The names of the different composers are to be found in the article.

The name of the last chapter is "Different Ways of Singing the Psalter in the Congregation". Different forms are presented, and especially those found in the Swedish Church:

1. *Gregorian manner*. We have two ways of singing Gregorian in Swedish, namely

a) The "Laurentius Petri Sällskapet" (The Laurentius Petri Society, LPS) endeavours to adapt the Swedish language to the original Latin melodies in manuscripts from the Middle Ages. Professor Ragnar Holte is responsible for the LPS music.

b) The Roman Catholic scholar and organist Anders Ekenberg endeavours to compose in Gregorian style using melodic formulas from the old medieval repertoire. Anders Ekenberg is the music editor of the new Swedish Roman Catholic Divine Book of Office (*Kyrkans dagliga bön*).

2. *Responsorial Psalms* (with refrains for the congregation) in the Hymnal of the Church of Sweden (1986). The inspiration for this kind of psalmody came from the Roman Catholic Church (Gelineau and others) after the Vatican II.

3. *Taizé-psalmody*. We have four song-books, the first one published in 1983.

4. *Anglican chant in Swedish*, introduced to the Church of Sweden in 1975.

5. *Orthodox psalmody* from the monastery of Chevetogne which has been adapted to Swedish texts.

6. *Metrical psalms*. We have a small repertoire in our hymn-book. In earlier editions, we had many more.

7. *Short songs of Praise*; strongly influenced by the Jesus movement and the charismatic movement. We have some in our Hymnal, and still more in special song booklets.

8. *Choir setting motets*, set to a Psalm or verses from the Psalms by many composers; please see list.